

možda i magijski. Ritualnost se očituje u imperativnosti. Svadba bez fotografije danas više nije svadba, baš kao što nebi bila bez svadbenog (također ritualnog) banketa. Ona ima čak i svoje mjesto u dijakronoj strukturi svadbenog ceremonijala. Onaj „magijski“ momenat očituje se u funkciji fotografije da djeluje na stvarnost, da je modelira. Gotovo bismo rekli da je ona instrument super-ega u njegovom djelovanju na ego. U tom smislu svadbena fotografija ima sasvim jasnu integrativnu funkciju u životu obitelji, kao i šire zajednice.³⁾ Isto vrijedi i za bračnu fotografiju koja visi na zidu ili je postavljena uz ogledalo. Dan danas, svaka nova fotografija mladenaca na kojoj je muškarčeva glava namjerno viša od ženine podsvjesno perpetuirala biblijski odnos muškarca i žene. Kad smo već spomenuli super-ego, prisjetimo se običaja nošenja fotografije bračnog druga ili djece u lisnici ili automobilu. Psihološki raison d'être ovog običaja identičan je nošenju križiča, medaljica i svetih slika. Izvjestan magijski prizvuk odaju i poze dječjih fotografija. Mala djeca na selu obavezno se slikaju gola da bi se istakla debljina što je sinonim za zdravlje. Prisutna je također težnja za sugeriranjem veće starosti no što ju dijete stvarno ima. Pri snimanju vršenja fotograf mora paziti da ulovi pune vreće. U raznim veselim zgodama pri fotografiranju čaše također moraju biti pune.

Vratimo se na raniju konstataciju da fotografija prikazuje više zamišljeni, idealni red nego ostvareni. Onim trenutkom kad stane pred objektiv čovjek prestaje biti spontan i zauzima pozu. Zašto? Mehanizam poze koji se javlja kao izraz potrebe čovjekove da glumi društveno poželjnu i idealiziranu sliku o sebi i pred sobom i pred drugima karakterističan je također za niz drugih momenata u životu. Fotografija je naprosto jedno od mnogobrojnih očitovanja tog mehanizma. Tokom vremena, dakako, ta poza se, barem u fotografiji malo po malo otapa, postaje liberalnija. Zanimljivo je, međutim, primjetiti da se isti obrazac ponašanja prenio s fotografije na televiziju. Nađu li se kojim slučajem pred TV kamerom ljudi danas reagiraju (mutatis mutandis s obzrirom na živu sliku) veoma slično onom kako su nekoć svi odreda reagirali na fotografsku kameru — jedni se ukoče i zauzmu svečani stav svjesni važnosti trenutka, dok drugi šalju poruke rodbini mahanjem uz obavezni osmjeh.⁴⁾

I na kraju, pokušajmo se zapitati u čemu zapravo leži tajna čovjekove fascinacije fotografijom. Ovo pitanje, kao i mnoga ranije dotaknuta kreće se u koordinatama daleko širim od opsega ovog rada, a vjerujem, širom i od opsega etnologije. Među ostalim ono zadire i u problematiku nutarnjeg doživljaja vremena. Činjenica je da procesi psihološkog vremena funkcioniraju u potpuno drugim parametrima od fizikalnog, kronološkog. Za razliku od ovog posljednjeg koje je konstantno i kontinuirano, ono prvo je diskontinuirano, fragmentirano, skokovito. Ljudski razum ne podnosi kontinuitet. Prema Leachu, već sam proces imenovanja stvari predstavlja unošenje „rešetke rasuđivanja“ u perceptivni kontinuum stvarnosti. Niti svoj vlastiti život čovjek ne doživljava kao vremenski kontinuum nego kao skokove od-do, bilo u prošlosti bilo u budućnosti. Ovaj psihološki proces nalazi svoju objektivizaciju u bezbrojnim ritualiziranim ili doista ritualnim radnjama koje imaju za cilj stvaranje doživljaja životnog toka kao niza diskontinuiranih i definiranih fragmenata. Fotografije nanizane u obiteljskom albumu također slijede logiku nutarnjeg, psihološkog vremena i kao da ju na neki način opravdavaju. Dodamo li još tome

funkciju reificiranja idealnog koju fotografija, kao što smo vidjeli, uvelike nosi i sebi, mislim da bismo je mogli definirati u terminima obrnute Platonove estetike: slika nije „sjena sjene“ nego „sjena ideje“.

Bilješke:

- 1) Jedini meni poznat entološki osvrt na fotografiju kod nas nalazi se u radu Zorice Rajković „Običaji Donje Stubice“ u časopisu Narodna umjetnost 10/1973, str. 161–164.
- 2) Alain Charraud, *Analyse de la representation des ages de la vie humaine dans les estampes populaires du XIX siècle*, u *Ethnologie française* No. 1, 1971.
- 3) Martine Segalen, *Photographie de nocés, mariage et parente en milieu rural*, u *Ethnologie française* No. 1–2, 1972.
- 4) Upozorenje na ovu pojavu, kao i niz drugih informacija korištenih u ovom radu zahvaljujem majstoru fotografije Ivici Tišljaru.

Milivoj Vodopija
Institut za narodnu umjetnost

poročila, novice

ROMANJA Dr. MAKAROVIČEVE PO MEŽIŠKI DOLINI

Kadarkoli pogovor nanese na Koroško, si ljudje navadno predstavljajo svet onkraj meje, pozabljajo pa, da ga je veliko še na tej strani. Mežiška dolina je poleg Jezerskega tisti del koroške dežele ki je po senžermenski pogodbi leta 1919 pripadel Jugoslaviji brez plebiscita. Pokrajina je gorata; vigradi so tod pozne, zime pa ponavadi prav ostre in tudi snega padé dovolj, včasih leži pod Uršljo goro vse do maja. Tudi dežja je tod rajje več kot premalo, poleti so včasih hudi nalivi, kot bi huda ura ne hotela nehati. Ljudje se ukvarjajo s kmetijstvom in lesom, precej je sadovnjakov in pri vsaki hiši dovolj mošta. Navadno je iz vsake družine vsaj eden zaposlen v železarni na Ravnah ali v rudniku Mežica. Kmetije so raztresene po strmih odorih in temačnih globačah in trda je ta zemlja. Sosed rabi uro hoda do sosedja, ljudje so trmasti, trdi, molčeči — samorastniški rod, a globoko pod to lupino se skriva dobrota in njihova liričnost.

Tudi ta idiličen svet Prežihja spreminja podoba, kmetije se modernizirajo; staro se umika novemu. V poletnih večerih bomo zaman čakali na zateglo fantovsko pesem, umaknila se je kričavi glasbi s plošč in radijskih sprejemnikov; babice svojih vnukov ne uspavajo več s pripovedko o Kralju Matjažu, ki spi pod Peco; žal žene so se za vedno izselile iz teh krajev; hotuljsko polko plešejo le še na gasilskih veselicah. Ljudje se umikajo med svoje štiri stene.

Pa vendar je tod še dovolj kmečke kulturne dediščine, ki bi jo morali ohraniti, ohraniti za danes in jutri. Kako jo ohranjati? Premalo so zasebni zbiralci, ki zbirajo vseprek, kar je vredno in kar ni. Zbrano blago ljubosumno čuvajo v svojih kotih in pri tem se počutijo strašno moderne in „kulturne“. Na Ravnah je muzej, kjer je veliko zbranega, a lahko bi bilo mnogo več, če bi z zbiranjem in urejanjem nadaljevali sistematično. Leta 1975 je obiskala naše kraje dr. M. Makarovičeva, nas prepričala, da imamo bogato kulturno dediščino, ki jo moramo očuvati. Taki strokovnjaki bi morali pogosteje na teren, med ljudi, jim povedati, kakšna kulturna bogastva skrivajo zaprašena podstrešja, jim razložiti, da je ta ropotija izročilo njihovih dedov. Tega pa manjka! V „provinci“ je dovolj ljudi, ki se ljubiteljsko ukvarjajo s kulturo, a rabijo čoveka, ki jim je pripravljen svetovati in jih pravilno usmerjati v delo; to pa lahko le strokovnjak, ki mu ni žal časa, kadar se odpravi v take „odročne“ kraje. Koliko kulturnega bogastva je romalo čez mejo za bore nekaj šilingov!

Koliko dobrega lahko naredi tak strokovnjak, sem videla sama, ko sem spremljala dr. Makarovičevu na njenih romanjih po koroškem konec januarja l. 1976. Z besedo in barvnimi diapozitivi je predavala o kmečki kulturi na Slovenskem. S kakšnim navdušenjem so spremljali njeno besedo, včasih tudi sodelovali. Niso bili redki medklici: „O, to pa pri nas še tudi imamo!“ Dvorane so bile vedno polne, v Kotljah, v Šentanelu, na Strojni (obe vasi, Šentanel na Strojna sta hribovski, Strojna leži nad 1000 m nadmorske višine), v Črno so prišli kmetje iz Javorja dve uri peš, po novo zapadlem snegu, ki ga ni bilo malo. Po predavanjih pa so z ognjem v očeh k njej prihajale kmečke ženske, ji stiskale roko in jo vabile: „Pridite k nam! Pri nas boste še marsikaj našli.“ Pa zopet druga: „Zgradili smo novo hišo, v prejšnji je naš rod prebival dvesto let in se jo nam zdi škoda podreti! Lahko bi jo ohranili!“

Mnogo takih problemov je okrog nas, vaška središča spreminjajo podoba, Prežihove Kotlje so zagradili z modernimi hišami, nikdar več ne bodo prijetna vasica, kjer so gospodarili Bunki in Munki, človek brez čuta za estetiko je tod posegel s svojo roko. Prepozno je objokovati zgubljenost, potrditi se moramo tam, kjer lepoto davnih dni še lahko ohranimo, zato pa rabimo pomoč ljudi, ki so za to poklicani.

Silva Breznik

ŠEMBIJLA – HUDIČ NA GOREČEM VOZU

Zgovornost ljudskega izročila za ugotavljanje poselitvene zgodovine naših krajev je bila v naši etnološki, zgodovinski, jezikoslovni in arheološki literaturi že nekajkrat ugotovljena in nakazana na najbolj očitnih primerih (Ajdi, Lahi, Gradišče, Gradec, Cesta . . .). Jasno je tudi, da je arheologu pri terenskem topografskem delu ob vseh sodobnih pomagilih in izšolanem očesu odločilen in najzanesljivejši vodnik še vedno domačinovo poznavanje terena in izročila ter spominov, ki se vežejo nanj. Raziskovalcu torej niso na razpolago le materialni ostanki davno minulih dob, ampak tudi „spomin“ nanje, često popačen in vkljenjen v formule in klišeje izročila, največkrat le vodilo k materialnim sledovom (zlato tele, Atilov grob, judovsko pokopališče, imena in nazivi krajev), včasih pa vendarle po skrbni analizi razločljiv odsev preteklih stanj in dogodkov (Lahi, Maverce, jezera?, deloma imena krajev . . .). Arheologi pričakujemo še veliko podatkov in napotkov iz zbranega etnološkega gradiva.

Ta sestavek želi opozoriti na motiv, ki se je pri študiju rimskih komunikacij na Primorskem izkazal kot dragoceno pokazalo starih cestnih sledov. Gre za Šembiljo, v etnološki literaturi sicer poznano kot (Sibila) – Šembilja (n.pr. Šembiljine bukve, Šembiljina prerokovanja; z enakim pomenom tudi Pleteršnik, Cigale, Glonar).

Povezava Šembilja–Sibila je nekaterim našim pripovedovalcem znana: strašen dan bo dan plačila, priča David in Sibila, (Rodik), vendar je očitnejša, čeprav ne nujno odločilna, povezava s sv. Elijo: gre kot Šembilja (ali kot Elija); te nosi Šembilja (Rodik). Značilnosti naše Šembilje so: ženski spol; povezava s hudičem – sam hudič (Rodik), „ko en hudič“ (Slope), hudič združen s človekom (Rodik), hudič vozi Šembiljo (Podgrad pri Vremah), Šembilja vozi hudiča (Rodik); največkrat z vozom – železnim (Slope), gorečim (Merče), gorečim brez konj (Lokev), kraljica Šembilja v vozu (Vreme); le enkrat – hudič jahal na konju (Rodik); Šembilja z velikim truščem in grmenjem vozi, za njo se v skalah poznajo kolesnice; poleg kolesnic vedo pokazati še mesta, kjer je Šembilja počivala (Merče, Rodi, Škoflje): tam se poznajo odtiski kopit (njenih? !), vidi se, kje je sedela, kam je naslonila roke (Rodik), kje je zraven hudič sedel (Škoflje), kje je bila (Merče); biva v jami (Vilenc pri Lokvi); zanimiva je pripoved v Vremah, ki daje Šembilji vlogo „dobrega demona“, kulturnega heroja: na „rimski kovačiji“ v Tomincevi loki so se kovači mučili z varjenjem obročev za kolesa; po „rimski cesti“ je hodila Šembilja, videla jih je in si rekla, glej kako se mučijo, pa se samo pesek da vmes; so slišali in od takrat znajo; enkrat se Šembilja omenja v akciji skupaj z neko Flbito, ki naj bi bila kuharica pri župniku v Rodiku, v svoji hišici v Podgradu pri Vremah pa naj bi prodajala žganje (Podgrad).

V nekaj primerih smo že lahko ugotovili, da so sledovi, na katere se nanaša izročilo, resnično cestni in to na starih komunikacijskih smereh, in da na teh predstavljajo najstarejšo ugotovljivo cestno sled. To velja n.pr. za cesto (Divača – Pivka)

pod Vremščico, kjer domnevajo prazgodovinsko in zgodnjerrimsko povezavo Trsta in škočjanskega kotla preko cerkniško-loškega bazena s starimi centri Dolenske (Stična, „rimska cesta“ ob stari avstrijski in novi italijanski), oz. na isti generalni smeri s traso Lokev–Naklo preko Reke – (Pivka) – s sledovi pri Lokvi in na Sušici. Zaenkrat nismo opazili, da bi se izročilo vezalo na katero od magistralnih rimskih cestnih smeri na tem področju (Oglej–Kozina–Reka ali Trst–Lokev–Senožeče–Razdrto), čeprav pri zadnji obstajajo znatni sledovi cestne trase, ki jo domačini poznajo kot rimsko.

Naši podatki so še preskromni, da bi lahko podali zanesljive splošne sklepe, lahko pa nakažemo nekaj mogočih povezav. Motiv demonske figure – hudiča z vozom (v katerem n.pr. vozi brezbožnike) (varianete z vprežnim gorečim vozom, šestimi jarc, volmi itd.) je občeevropsko ljudsko izročilo (Stith–Thompson, Motiv Index. Prim. tudi varianete s hudičem, ki jaha, n.pr. hudič na konji po zraku – Sežana, Tabor. Zveza s kovači je pogosta, balkanski hudič je n.pr. sploh kulturni heroj kovačev (Čajkanović, Mit i religija u Srba). Na drugi strani je motiv sledov stopinje, kopita itd. mitičnih bitij silno razširjen in ga v raznih oblikah srečamo od Herakla do vil, hudiča, svetnikov in Kraljeviča Marka.

Kaže torej, da pri naši Šembilji niso bistvene povezave, ki smo jih nakazali uvodoma: Šembilja – Sibila zaradi imena, Šembilja – Sv. Elija zaradi motiva gorečega voza in morebiti zaradi imena. Dejstvo, da je njena osnovna značilnost (ob mnogih generičnih, ki smo jih nakazali zgoraj) povezava s cestami in da se pojavlja (edinole?) na področju Krasa, torej na historično skozi vsa obdobja od prazgodovine do danes ključnem prehodu iz Podonavja in Balkana v Italijo, nam dovoljuje delovno hipotezo, da leži v osnovi te Šembilje neka predkrščanskemu stratu pripadajoča figura kulturnega heroja – demona, vezanega na ceste. To bi bil obenem prispevek k temi, kako izbira tem ljudskega izročila na posameznih področjih odraža historične (in druge) funkcije tega prostora (prim. Palavestra, Narodna verovanja o starom stanovništvu – z raznoličnostjo izročil o premikih prebivalcev v Bosni).

Arheolog seveda želi vedeti, ali ta motiv omogoča ugotoviti odsev kakšnega realnega arheološko-historičnega stanja. Rekli smo že, da se Šembilja veže na realne sledove cest: katere in kakšne? Če ugotavljamo, da ljudje tod prav dobro poznajo namen in usmerjenost mnogih opuščanih tras (kranjske, furmanske, jesiharske . . . rimske??) in da teh ne vežejo na Šembiljo, ali potem tiste označene s Šembiljo lahko uvrščamo po nastanku ali času uporabe v eno skupino (kjer je n.pr. spomin na funkcijo izginil zaradi neke historične zavese?) ali pa je po sredi drugačna logika: se Šembilja lahko „prilepi“ na kakršnokoli (opuščeno) traso? Zaenkrat laho rečemo le, da nam Šembilja razkriva najstarejše cestne sledove na Krasu, to pa bi ob podatkih o prometu s težkimi vozovi med Trstom in Vrhniko v predrimskem času (Strabon) in ob novejših študijah o tako imenovanih tirnih cestah ter ob odkritjih v okolici Timava (Schmid–Faraone, Alpi Giulie 1971) pomenilo, da nam lahko razkriva tudi prazgodovinske ceste.

Imamo še mnogo premalo podatkov; zbrati moramo čim več pričevanj o Šembilji, predvsem pa moramo na terenu preveriti vse njene sledove. Tu je pred nami veliko delo in hvaležni bomo za vsak podatek, napotek in mnenje.

Božidar Slapšak – Svetlana Kojić

KAZEN ALI MAGIJA?

L. 1904 so na Slovaškem našli človeško čeljust z dvema ključavnicama, kot jo prikazuje slika. Najdba je vzbudila začudenje in sprožila ugibanja, saj si nihče ni znal razložiti, kaj naj nenavadna ostalina pomeni. Uganka je ostala do danes nerešena, čeprav slovaški kolegi vedno znova poskušajo najti kakšno rešitev.

Kako sta prišli ključavnici na čeljust in kdaj? Je bil mar človek kaznovan, ker je izdal skrivnost? Ali je povzročil zlo z govorjenjem, pa so mu hoteli „zapreti usta“? Toda potem bi morali ključavnici zakleniti vsaj še zgornjo ustnico in ne viseti samo na spodnji čeljusti. Če naj bi ključavnica pripela jezik in s tem onemogočila govorjenje, bi se zdaj ne mogla tako tesno prilegati čeljusti. Človek, ki bi ga doletela kazen, da bi živemu nataknil ključavnico, bi po mnenju zdravnikov umrl po kratkem,